

Г.Қ. Джонисова, А.Д. Ермакова

Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
Орал, Қазақстан

(E-mail: dzhonisova@mail.ru , ermekova.aktoty07@mail.ru)

Болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамытудың психологиялық ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада жалпы және танымдық психология, әлеуметтік психология салаларындағы эмоционалды интеллект проблемалары бойынша заманауи зерттеулерге теориялық талдау, «эмоция», «интеллект», «эмоционалды интеллект» ұғымдарының анықтамалары берілген, ғалымдар ұсынған эмоционалды интеллект модельдеріне талдау жасай отырып болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллект құрылымын ұсыну, болашақ педагог-психологтардың жеке кәсіби қасиеттерін, оның ішінде олардың эмоционалды интеллектісін дамытудың психологиялық ерекшеліктері қарастырылған.

Сондай-ақ, мақалада болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамыту моделі ұсынылған. Бұл модель болашақ педагог-психологтың эмоционалды интеллектісінің құрылымын ескере отырып, мыналарды қамтиды: мақсатты блок, «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы, оқу процесін ұйымдастыру формалары, эмоционалды интеллектіні дамыту әдістері, эмоционалды интеллектінің даму кезеңдері, болжамды нәтиже.

Оқытудың белсенді әдістеріне негізделген мамандандырылған бағдарламаның көмегімен эмоционалды интеллектіні қалыптастыру ұсынылған. Болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамытуда «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы қолдану тиімді екенін көрсетіп отыр, оның маңызды бөлігі оқытудың белсенді әдістерін қолдана отырып топтық сабақтарды өткізу. Алынған нәтижелер бойынша ұсынылған бағдарламаның тиімділігі эксперимент барысында дәлелденген. Жұмыс барысында болашақ педагог-психологтардың эмпатия, коммуникативті құзыреттілік, эмоцияларды бақылау және басқару, эмоционалды интеллекттің жалпы деңгейінің жоғарылауы статистикалық мәліметтермен көрсетілген.

Түйін сөздер: интеллект, эмоция, эмоционалды интеллект, әлеуметтік интеллект, эмпатия, коммуникативті құзыреттілік, эмоцияны басқару.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-145-4-72-85>

Кіріспе

Қоғамда педагогика және психология саласындағы білікті мамандарға және соңғы онжылдықта пайда болған өзекті психологиялық мәселелерді шешуге деген қажеттілік артып келеді. Осыған байланысты жоғары оқу орнында педагог-психологтардың жоғары білікті кадрларын даярлау қажеттілігі туындады. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде білім беру жүйесіне, кәсіби мамандарды даярлау сапасына және олардың кәсіби маңызды сипаттамаларының қалыптасу деңгейіне қойылатын талаптар артып келеді, олар негізінен жоғары оқу орынының кәсіби дайындық кезеңінде қалыптасады.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім алу кезінде студент оқытудың 5 нәтижесін көрсетуі тиіс: оқып жатқан

саласындағы білім және түсінік; кәсіби деңгейде қолдану, дәлелдерді қалыптастыру және проблемаларды шешу; ақпаратты жинау мен түсіндіруді жүзеге асыру; ақпаратты, идеяларды, шешімдерді хабарлау; оқуды өз бетінше жалғастыру дағдысы» атап көрсетілген [1].

Қоғам дамуының тез өзгеретін әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайлары болашақта педагог-психолог болатын студенттердің жеке кәсіби қасиеттерін, соның ішінде олардың эмоционалды интеллектісін дамыту проблемасын өзекті етеді.

Қазіргі педагогикалық-психологиялық әдебиеттерде эмоционалды интеллект құрылымына кіретін белгілі бір кәсіби маңызды жеке қасиеттер мен қабілеттерді зерттеуге басымдылық берілуде.

Зерттеудің әдіснамасы

Тұлғаның кәсіби жетістігі, сөзсіз, біліммен, дағдылармен, эрудициямен және жалпы ойлау қабілетімен, яғни жалпы интеллект деңгейімен байланысты. Алайда, көп жағдайда жалпы интеллекттің жоғары деңгейі жеткіліксіз болып шығады. Эмоционалды интеллект идеясы әлеуметтік интеллект туралы идеялардың дамуының салдары болды, оның басты себебі тәуелсіз қабілет немесе қасиет ретінде жалпы интеллект деңгейінің жиі сәйкес келмеуі және әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесудегі тұлғаның жетістігі болды.

Жалпы және танымдық психология саласындағы заманауи зерттеулер (В.П. Зинченко, В.А. Мазилев, О.К. Тихомиров, Д.В. Ушаков); субъектінің белсенділігі мен қызметін өзін-өзі реттеу тұжырымдамасы (Б.Г. Ананьев, В.П. Зинченко, Е.А. Климов, Д.А. Опанин, В.А. Петровский); қазіргі заманғы теориялық және эмпирикалық зерттеулер (эмоционалды интеллект Дж.Д. Майер, П. Сэловей, Р. Бар-Он, Д. Гоулман, Д.В. Люсин, Д. Карузо, Р. Купер, М. Зейдн) [2,3,4,5].

Әлеуметтік психология саласындағы заманауи зерттеулер (Г.М. Андреева, А.Л. Журавлев, В.В. Козлов, В.И. Назаров, В.В. Новиков, Г.Г. Горскова); іс-әрекеттегі эмоциялар орны туралы ережелер (В. Вилюнас, К. Изард, Е.П. Ильин, Е. Хомская); жеке мағына тұжырымдамасының негізгі ережелері (Л.С. Выготский, В.В. Давыдов, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн); адам мінез-құлқын реттеу тұжырымдамасы, (Ф. Перлз, З. Фрейд) [6].

Қазақстандық ғалымдар А.М. Кустубаева, А.А. Толегенова, Н.Қ. Тоқсанбаева әртүрлі тұлғалардағы эмоционалды интеллектінің бастапқы деңгейін зерттеді [7,8,9]. Сондай-ақ, эмоционалды интеллектінің мазмұны мен құрылымын Л.О. Сарсенбаева, А.К. Егенисова, П.Е. Жарылгасова зерттеген [10]. Г.К. Ахметова, Г.Т. Балакаева, С.Ж. Зейнолла «Білім беру ортасы субъектілерінің эмоционалды зияткерлігін дамыту мәселелері», Б.К. Кудышеваның «Әлеуметтік-эмоционалдық оқыту Қазақстандағы балалар мен оқушы жастардың әлауқатына қол жеткізу құралы ретінде», С.П. Садуованың «Эмоционалды интеллект және көшбасшылық арасындағы байланыс» тақырыбындағы ғылыми мақалалары бар.

Қазіргі ғылымда эмоционалдық интеллект бірнеше негізгі теориялар мен тұжырымдамалармен сипатталады: когнитивті емес теория Р. Бар-Он (1997); Д. Гоулман теориясы (2008); Д. Люсиннің екі жан-жақты теориясы (2004), сонымен қатар Д. Майер, П. Сэловей, Д. Карузо (Д. Майер, 1999) эмоционалдық және интеллектуалдық қабілеттер тұжырымдамалары.

Зерттеудің мақсаты: болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамытудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін анықтау, эмоционалды интеллектіні дамытуға бағытталған жұмыстардың тиімділігін тәжірибеде тексеру.

Зерттеу болжамы: **егер** болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамытудың теориялық негіздері айқындалып, оны жүзеге асырудың тиімді жолдары ұсынылса, **онда** эмоционалды интеллектіні дамытуға оңтайлы жағдайлар пайда болар еді.

Зерттеу жұмыстарын жүзеге асыру барысында келесі зерттеу әдістері қолданылды: зерттеудің негізгі теориялық ережелерін қамтамасыз ету үшін философиялық,

психологиялық-педагогикалық, әдістемелік әдебиеттерді теориялық талдау. Эмоциялық интеллект деңгейін диагностикалау әдістемесі (Н. Холл), «Тұлғааралық қарым-қатынастағы эмоционалды кедергілерді диагностикалау» әдістемесі (В.В. Бойко), «Эмпатия деңгейін диагностикалау» әдістемесі (В.В. Бойко), Жеке тұлғаның өзін-өзі бағалауын диагностикалау әдістемесі «Жеке тұлғаның интегралды өзін-өзі бағалауы» (Н.П. Фетискин), «Сәттілік мотивациясының диагностикасы және сәтсіздіктен қорқу» сауалнамасы (А.А. Реан), «Жеке және ситуациялық алаңдаушылықтың өзін-өзі бағалау шкаласы» (Ч.Д. Спилбергер, Ю.Л. Ханин).

Талқылау

«Эмоционалды интеллект» терминін алғаш рет 1990 жылы американдық психологтар П. Сэловей мен Дж. Майер енгізіп, өздерінің эмоционалды интеллект концепциясын ұсынды: «эмоционалды интеллект – эмоцияларды терең түсіну, бағалау және дамыту қабілеті; эмоциялар мен эмоционалдық білімді түсіну қабілеті; сонымен қатар жеке тұлғаның эмоционалдық және интеллектуалдық өсуіне ықпал ететін эмоцияларды басқару қабілеті. Авторлар оның құрылымында төрт компонентті анықтады (эмоцияларды саналы түрде реттеу; эмоцияларды түсіну; ойлаудағы эмоцияларды ассимиляциялау; эмоцияларды ажырату және білдіру) [2]. Р. Бар-Он эмоционалды интеллектке «адамның әртүрлі өмірлік жағдайлардан сәтті шығуына мүмкіндік беретін барлық когнитивті емес қабілеттер, білімдер мен құзыреттер» деп анықтайды [3].

Сурет 1. П. Сэловей мен Дж. Майер бойынша эмоционалдық интеллект компоненттері

Д. Гоулманның эмоционалды интеллект концепциясы П. Сэловей мен Д. Майердің алғашқы идеяларына негізделген. Д. Гоулман, Р. Боятцис және Э. Макки жоғары эмоционалдық интеллектке ие адамдарға тән дағдылардың екі түрін ажыратады: жеке дағдылар (өзін-өзі басқаруды анықтайтын қабілеттер) және әлеуметтік дағдылар (адамдар арасындағы қарым-қатынасты басқару тәсілдерін анықтайтын қабілеттер) [4].

Сондай-ақ Д.В. Люсин әзірлеген эмоционалдық интеллект концепциясы белгілі, ол оны «өзінің және басқалардың эмоцияларын түсіну және оларды басқару қабілеті» ретінде ұсынды [5]. Ғалым Г.Г. Горскованың пікірінше, эмоционалды интеллект-бұл эмоцияларда бейнеленген жеке тұлғаның қарым-қатынасын түсіну және интеллектуалды синтез мен талдау негізінде эмоционалды саланы басқару қабілеті [6].

Қазақстандық ғалым А.М. Кустубаева эмоционалды интеллектінің шешім қабылдау үшін маңызын қарастыра отырып, шешім қабылдау кезінде адамдар мүмкін болатын шешімдердің ең тиімдісін таңдауда әртүрлі эмоцияларды сезінуі мүмкін, ал эмоцияларды түсіну және реттеу мүмкіндігі бұл жағдайда айтарлықтай маңызды деген тұжырым жасайды [7].

А.А. Толегенованың пікірінше эмоционалды интеллекттің жоғары көрсеткіштері бар адамдар анағұрлым жинақы және сын сағаттарында тиімді әрекет етеді: дер кезінде жинақталып, эмоциялармен күресіп, жанжалға, дағдарысқа немесе стресске әкелетін жағдайға жол бермейді [8,9].

Эмпирикалық зерттеулер мен практикалық жұмыс тәжірибесі эмоционалды интеллектті өзінің және басқалардың эмоцияларын білуді, түсінуді және реттеуді қамтамасыз ететін, табысқа әсер ететін когнитивті, мінез-құлық және эмоционалды қасиеттер жиынтығын қамтитын күрделі интегративті формация ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Эмоционалды интеллект мәселесі бойынша зерттеулерді талдау (И.Н. Андреева, А.Х. Пашина, Е.А. Трухан, Ц.Г. Готфрис, Б.Б. Росс, Дж.Д. Майер, П. Сэловей, Д. Карузо) оның дамуының келесі алғышарттарын анықтады:

- биологиялық (эмоциялық қабілеттіліктің тұқым қуалайтын бейімділігі, ойлаудың оң жарты шарлық түрі және экстраверсия);

- әлеуметтік (балалық шақтағы синтоникалық; баланың өзіндік санасының даму дәрежесі; ата-ана арасындағы эмоционалды сау қарым-қатынас; ата-ананың білім деңгейі және отбасының табысы; тәрбиенің гендерлік ерекшелігі; андрогиния; діндарлық).

Эмоционалды интеллект кең мағынада басқалардың эмоцияларын түсіну және олардың эмоционалды жағдайына бейімделу қабілеті арқылы жеке тұлғаның тиімді қарым-қатынас қабілеттерін біріктіреді. Мұндай өзін-өзі бақылау және өзара әрекеттесуді сауатты ұйымдастыру қабілеті басқалармен тікелей қарым-қатынасты болжайтын қызмет саласына келгенде маңызды, бұл педагог-психолог жұмысындағы ең басты. Егер жалпы интеллект академиялық жетістікке жетудің факторы болса, онда эмоционалды интеллекттің жоғары деңгейі жалпы кәсіби және өмірлік жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Әр түрлі авторлар ұсынған эмоционалды интеллект модельдеріне (Д.В. Люсин, Дж. Майер, Д. Карузо, П. Сэловей, Д. Гоулмен, Р. Барон, Х. Холл), сондай-ақ педагог-психологтың жеке басының жеке кәсіби қасиеттеріне сүйене отырып, біз болашақ педагог-психологтың эмоционалды интеллект құрылымын ұсынамыз, оның құрамына келесі компоненттер кіреді:

1. Эмоциялық компонент:

- эмпатия (басқа адамдардың эмоцияларын тану, қарым-қатынастағы серіктестердің сезімін түсіну, басқаның жағдайын түсіну, әлемді басқа адамның көзімен елестету қабілеті);
- «пайдалы» мазасыздық (эмоционалды тұрақтылық, эмоционалды факторларға иммунитет);
- жетістікке жету мотивациясы;
- эмоционалды сезімталдық (әртүрлі әсерлерге оңай, жылдам және икемді жауап беру қабілеті).

2. Когнитивті компонент:

- өзін-өзі бағалау;
- эмоционалды өзін-өзі тану (ішкі эмоциялармен «үйлесімді» өмір сүру қабілеті, жұмыстағы және қарым-қатынастағы сезімдердің рөлін жақсы түсіну);
- эмоционалды қасиеттер туралы хабардар болу;
- рефлексия (өзінің ішкі әлемін түсіну, басқасын «өз позициясынан» ойлау арқылы түсіну)

3. Мінез-құлық компоненті:

- эмоцияларыңызды басқару қабілеті (эмоцияларыңызды қабылдау және бақылау қабілеті; өз эмоцияларыңызды мақсатқа жету үшін пайдалану мүмкіндігі);

- өнімді өзара әрекеттесу (байланыстарды қолдау және байланыс орнату мүмкіндігі; қарым-қатынас процесінің тиімділігіне оң әсер ету қабілеті).

- қарым-қатынас жасаудағы психологиялық икемділік (әртүрлі жағдайларда әртүрлі адамдармен ортақ тіл таба білу; басқа позицияларға, көзқарастарға, құндылықтарға, өмір салтына төзімділік)

ЖОО-ның оқу процесінде болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамытудың психологиялық моделін құрудың мақсаты оқу пәнінің белгілі бір қалаулы және қол жетімді күйін түсінетін білім беру және педагогикалық объектінің жұмыс істеуін тұтас ұсыну болып табылады.

Модель мынадай принциптерге негізделді: теория мен практиканың бірлігі принципі, білім беруді ізгілендіру, субъектілік, кәсіптік бағдарлау, даралау, жеке білім беру траекториясын таңдау, жағдаяттық оқыту, тәрбиелік рефлексия, жүйелі оқыту, іргелілік. Педагог-психолог студенттерінің эмоционалды интеллектісін дамыту бойынша практикалық іс-әрекеттер барысында тек білім беру ортасын ғана емес, студенттердің «Мен-концепциясын» да ескеру қажет [10].

Болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамытудың педагогикалық-психологиялық моделін құрудың мақсаты, бір жағынан, қоғамның әлеуметтік тапсырысы: кәсіби қасиеттері жоғары деңгейде дамыған педагогика және психология саласының маманы, екінші жағынан педагог-психолог студенттерінің тұлғалық және кәсіби дамудағы қажеттілігі.

Эмоционалды интеллектіні дамытудың педагогикалық-психологиялық моделін жүзеге асырудың негізгі нәтижесі педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісінің даму деңгейінің едәуір жоғарылауы.

Болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісінің дамуына тұтас және жүйелі әсер ету біз әзірлеген «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы аясында мүмкін болады.

Сонымен қатар біз «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсының бағдарламасын әзірледік, оның ішінде кіріспе, тақырыптық жоспар, курстың оқу жоспары, ұсынылатын әдебиеттер, практикалық сабақтардың жоспарлары, сонымен қатар тестке дайындалуға арналған сұрақтар – қорытынды нысаны осы курс бойынша білімді бақылау. Курстың ұзақтығы – 1 академиялық семестр (32 сағат).

«Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы студенттерді эмоционалды интеллектіні дамытудың теориялық негіздерімен және эмоционалды күйлермен практикалық жұмыспен таныстырады. Курстың мәселелері психологиялық пәндерді оқу контекстінде қарастырылады «Тұлға психологиясы», «Қарым-қатынас психологиясы» т.б.

Зерттеудің тәжірибелік-эксперименттік базасы Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, педагогика және психология кафедрасының күндізгі және күндізгі қашықтықтан оқу бөлімінің студенттері қатысты (25 студент - эксперименттік топ, 25 студент-бақылау тобы).

Болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамыту эксперименті үш кезеңнен тұрды:

1) анықтау кезеңі – педагог-психолог студенттердің эмоционалды интеллектісінің диагностикасы;

2) даму кезеңі – эмоционалды интеллектіні дамыту процесі

3) бақылау – диагностикалық кезең-эмоционалды интеллект дамуындағы өзгерістерді бағалау.

Дамытушылық эксперименттің анықтау кезеңінде педагог-психолог студенттерінің эмоционалды интеллектісінің деңгейіне психологиялық диагностика жүргізілді. Анықтау кезеңі бақылау және эксперименттік топтардағы педагог-психолог студенттерінің

эмоционалды интеллектісінің дамуындағы қиындықтарды көрсететін тенденциялардың болуын анықтады:

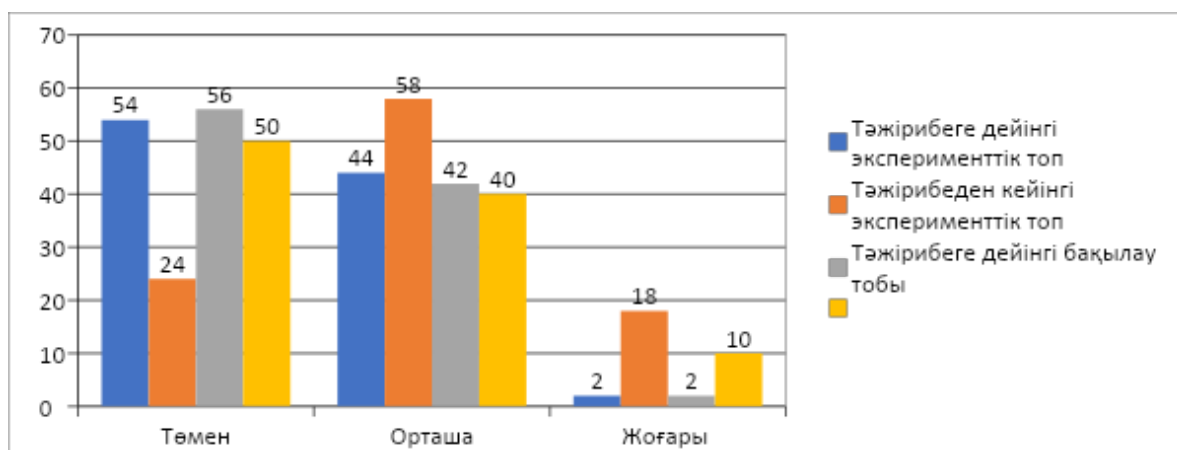
- эмоционалды интеллект дамуының төмен деңгейі;
- мотивациялық проблемалар;
- күнделікті қарым-қатынас процесінде қиындықтар;
- эмпатияның төмен деңгейі;
- өзін-өзі бағалау проблемалары;
- жоғары деңгейдегі мазасыздық.

Психологиялық модельді іске асыру нәтижесінде эксперименттік топтың педагог-психолог студенттерінің эмоционалды интеллектісінің даму деңгейінде, сондай-ақ эмоционалды интеллектінің құрамына кіретін компоненттерде (эмпатия, өзін-өзі бағалау, жеке және ситуациялық мазасыздық, жетістікке жету мотивациясы) өзгерістер байқалды. Өзгерістер статистикалық түрде расталды.

Зерттеу жұмыс барысында мынадай деректер анықталды:

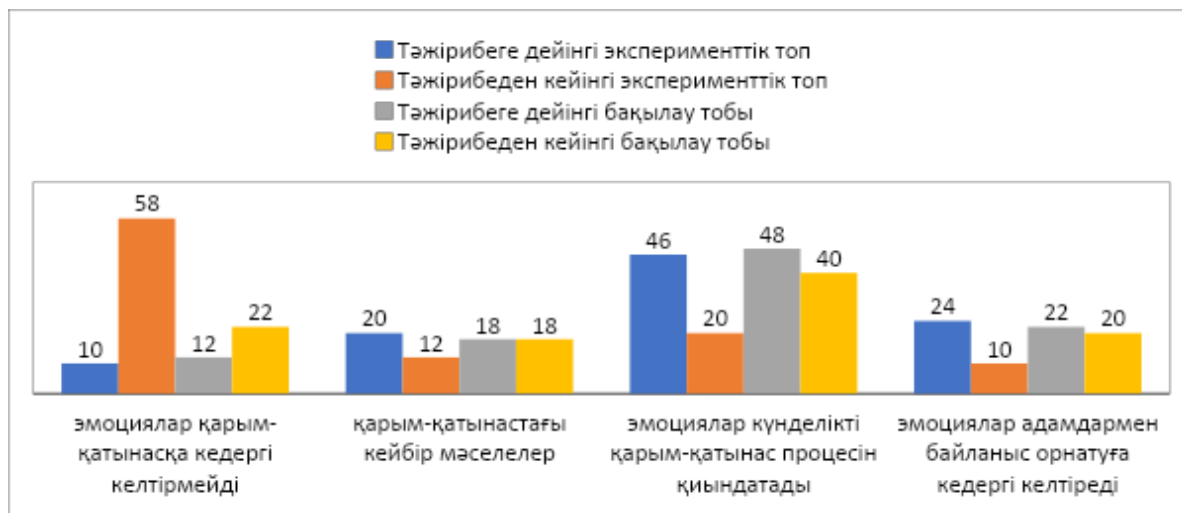
Студенттер эмоционалды интеллектіні дамыту бойынша курстан өткеннен кейін біз эмоционалды интеллектіні диагностикалау әдістемесі (Н. Холл) арқылы анықталған эмоционалды интеллектісі даму деңгейі төмен студенттерге тән эксперименттік топтағы айырмашылықтарды алдық («Эмоционалды интеллектісінің интегративті деңгейі» шкаласы бойынша алынған мәліметтерге талдау жасалды).

Эмоционалды интеллект деңгейі төмен студенттердің үлесі 54%-тен 24% - ге дейін айтарлықтай төмендеді, бұл эмоционалды интеллект деңгейі төмен педагог-психолог студенттерге арналған курстың тиімділігін көрсетеді.

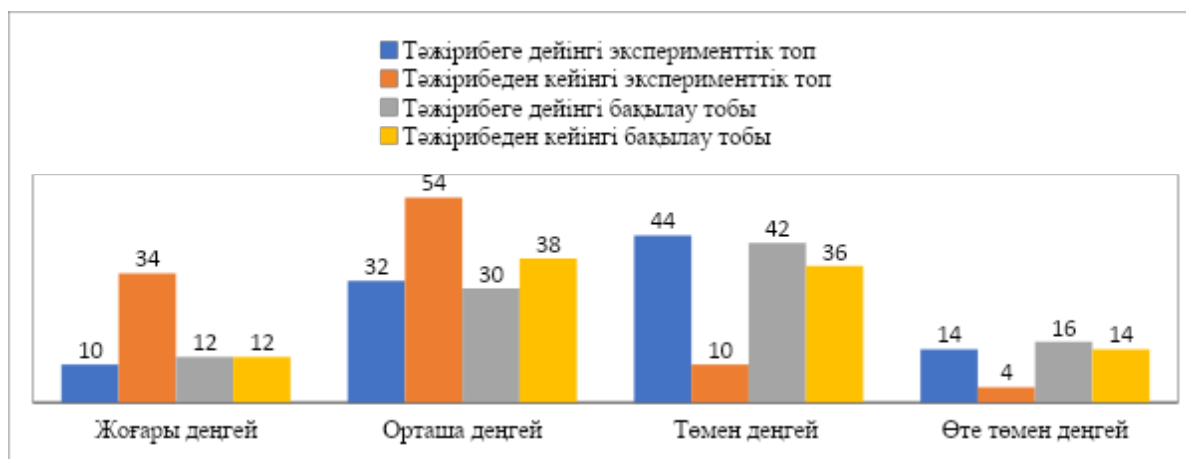
Сурет 2. Тәжірибеден кейінгі бақылау және эксперимент топтарының интегративті эмоционалды интеллект деңгейлерін диагностикалаудың қорытынды мәліметтері

Даму экспериментінен кейін «Тұлғааралық қарым-қатынастағы эмоционалды кедергілердің диагностикасы» әдісін қолдану арқылы алынған интегралдық көрсеткіштерде елеулі өзгерістер болды. «Эмоциялар қарым-қатынасқа кедергі жасамайды» интегралды көрсеткіші бар эксперименттік топтың педагог-психолог студенттерінің іріктемесінде үлес салмағының 10%-дан 58%-ға айтарлықтай өсуі байқалды. Сондай-ақ «Эмоциялар қарым-қатынасқа кедергі келтірмейді» жауабы бойынша эксперименттік топтағы студенттердің іріктеуіндегі үлес салмағы бақылау тобындағы студенттермен салыстырғанда жоғарылағанын анықтадық.

Сурет 3. Тәжірибеден кейінгі бақылау және эксперимент топтарының тұлғааралық қарым-қатынастағы эмоционалды кедергілердің интегралды көрсеткіштерін диагностикалаудың қорытынды мәліметтері

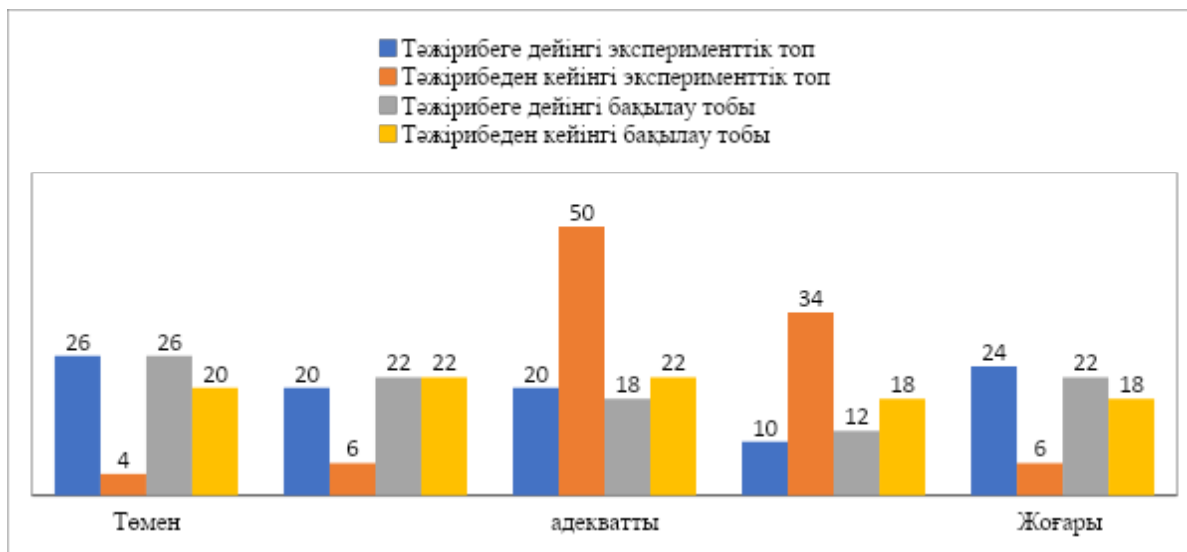
Эмпатия деңгейін диагностикалау әдістемесінің көмегімен (В.В. Бойко) студенттердің көрсеткішінде статистикалық өсуі байқалды: эмпатия деңгейі жоғары (эксперименттік топтағы олардың саны сұралған студенттердің 10%-дан 34%-ға дейін өсті.

Сурет 4. Тәжірибеден кейінгі бақылау және эксперимент топтарының эмпатия деңгейін диагностикалаудың қорытынды деректері

Дайындалған «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы эксперименттік топтағы педагог-психолог студенттерінің өзін-өзі бағалауына айтарлықтай әсер етті.

«Тұлғаның интегралды өзін-өзі бағалауы» (Н.П. Фетискин) атты тұлғаның өзін-өзі бағалауын диагностикалау әдістемесін қолдана отырып, эмоционалды даму курсының өткенге дейін және одан кейін эксперименттік топтағы өзін-өзі бағалауы төмен студенттер үшін статистикалық маңызды айырмашылықтар алынды. Өзін-өзі бағалауы төмен студенттердің үлесі 26%-дан 4%-ға дейін төмендеді.

Сурет 5. Тәжірибеден кейінгі бақылау және эксперимент топтарының өзін-өзі бағалау деңгейін диагностикалаудың қорытынды деректері

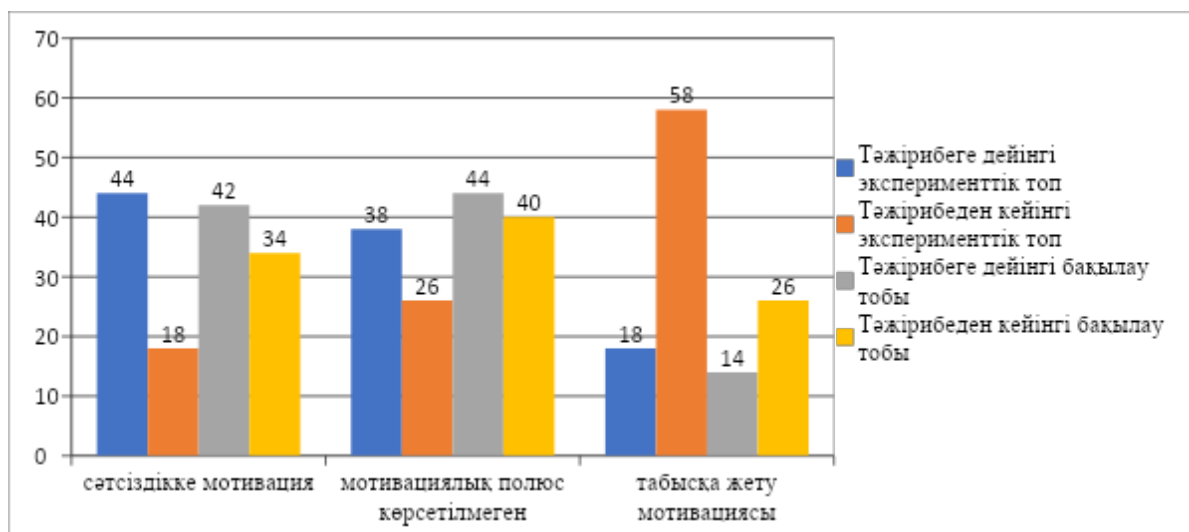
Адекватты өзін-өзі бағалауы бар студенттер үшін эксперименттік топта студенттер эмоционалды интеллектіні дамыту курсы өткенге дейін және одан кейін статистикалық айырмашылықтар анықталды, таңдамадағы өзін-өзі бағалауы адекватты студенттердің үлесі 30%-ға өсті (20%-дан 50%-ға дейін). Өзін-өзі бағалауға бейімділігі бар студенттер 24%-ға (10%-дан 34%-ға дейін) артты.

Бақылау тобында таңдамадағы өзін-өзі бағалауы адекватты студенттер үлесінің артуы байқалады, алайда, курсты аяқтағаннан кейін эксперименттік топтағы өзін-өзі бағалауы адекватты студенттер бақылау тобымен салыстырғанда өскенін көрсетті.

Алынған мәліметтер өзін-өзі бағалаудың төмен деңгейі бар студенттер үшін эмоционалды интеллектіні дамыту бойынша біз жасаған курстың тиімділігі, өзін-өзі бағалаудың төмен және жоғары тенденциясы туралы айтады, сонымен қатар әзірленген курс өзін-өзі бағалауы жоғары студенттер санын көбейтуге көмектеседі. Өзін-өзі бағалауы жоғары адамдар өздерін құрметтейді және лайықты бағалайды, өздеріне риза, өзін-өзі жетілдіруге және дамытуға ұмтылады; үйлесімді дамыған интеллектуалды және кәсіби байытылған тұлғаның негізгі құрамдас бөлігі болып табылады.

Студенттер эмоционалды интеллектіні дамыту бойынша курстан өткеннен кейін эксперименттік топта сәтсіздікке деген мотивациясы болды. Сәтсіздікке деген мотивациясы бар студенттер саны 44%-дан 16%-ға дейін төмендеді, бұл «Табысқа жету мотивациясы және сәтсіздіктен қорқу диагностикасы» сауалнамасы арқылы анықталды (А.А. Реан).

Сурет 6. Тәжірибеден кейінгі бақылау және эксперимент топтарының сәттілік мотивациясы мен сәтсіздіктен қорқуының диагностикалық мәліметтері

Іріктемеде табысқа мотивациясы бар студенттердің үлесі статистикалық тұрғыдан айтарлықтай өзгерді – эксперименттік топта 18%-дан 58%-ға дейін өсу байқалды. Сондай-ақ курсты аяқтағаннан кейін бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік топта табысқа деген мотивациясы бар студенттер үлесінің артқанын анықтадық.

Бұл эмоционалды интеллектіні дамыту курсы аяқтаған студенттердің көпшілігінің өз мүмкіндіктерін адекватты түрде бағалай бастағанын, кедергілерді жеңу кезінде пайда болатын эмоциялардың шынайы табиғатын түсінетінін және сәтсіздікке деген қорқынышын басқаруға үйренгенін білдіреді.

Біз әзірлеген «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасы бойынша 2-3 курс студенттеріне арналған «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы зерттеу барысында жүзеге асырылды. Бұл курстың мақсаты студенттердің эмоционалды интеллект және оның компоненттері туралы түсініктерін дамыту, сонымен қатар өз эмоциялары мен басқалардың эмоцияларын басқару және реттеу бойынша практикалық дағдыларды игеру болып табылады.

«Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсының маңызды бөлігі белсенді оқыту әдістерін қолданатын топтық сабақтар болып табылады. Олар педагог-психолог студенттерінде эмоционалды интеллект деңгейінің едәуір артуына, сондай-ақ эмоционалды интеллект құрылымына кіретін негізгі жеке және кәсіби қасиеттердің дамуына ықпал етеді. Топтық сабақтардың негізгі мақсаты - өз эмоцияларын және басқа адамдардың эмоцияларын түсіну және басқару қабілеттерін дамыту. «Педагогика және психология» білім беру бағдарламасы студенттерінің эмоционалды интеллектісі дамуының бүкіл процесін біз үш кезеңге бөлеміз:

1 кезең «Өзін - өзі тану» - эмоционалды интеллектінің когнитивті компоненттерін дамытуға бағытталған.

Мақсаты: өз эмоцияларын білу қабілетін дамыту; өз сезімдерін басқаруды үйрену; өзіне сену қабілетін дамыту; сезімдерін сөзбен талдап, жеткізе білу қабілеттерін дамыту; олардың құндылық бағдарларын талдау; адамның өзіне деген нақты қатынасын ашу; интроспекцияны жүзеге асыру қабілетін дамыту; сезімдерді анықтау және атау; рефлексия дағдыларын жетілдіру; кері байланыс орнату қабілетін дамыту.

2 кезең «Өз эмоцияларыңыз бен сезімдеріңізді басқару, басқалармен өнімді өзара әрекеттесуді құру» - эмоционалды интеллект мінез-құлық компоненттерін дамытуға бағытталған.

Мақсаты: өз ойларын бақылау қабілетін дамыту; қиын жағдайларда өз жағдайын басқару қабілетін дамыту; өз эмоциялары мен мінез-құлқын басқару қабілетін дамыту; өз пікірі мен сезімдерін ашық білдіру қабілетін дамыту; проблемаға деген көзқарасты өзгерту қабілетін дамыту; серіктестің сезімдері мен эмоцияларын анықтау қабілетін дамыту; өзгенің және өзінің сезімдері мен іс-әрекеттерін түсіну қабілетін дамыту.

3 кезең болашақ педагог-психолог студенттердің қарым-қатынаста басқалардың сезімдерін түсіну, эмоцияларын тану қабілетін дамытуға көңіл бөлінеді.

Мақсаты: болжамдық қабілеттерді дамыту; коммуникативтік мәдениетті жетілдіру; айналасындағы адамдармен өзара қарым-қатынас жасау білігін дамыту; адамның жай-күйін, қарым-қатынасы мен қасиеттерін түсіну және болжау қабілетін дамыту.

Болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамыту әдістері ретінде топтық пікірталастар; ойын әдістері; әлеуметтік қабылдауды дамытуға бағытталған әдістер; арт-терапия әдістері; психогимнастика қолданылды.

Оқытудың белсенді әдістері мен лекцияларын қолдану арқылы жоғарыда сипатталған топтық сабақтардан басқа, «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы психологиялық диагностика мен студенттердің өзіндік жұмысын қамтиды.

Курстағы теориялық жұмыстың негізгі мақсаты студенттерді эмоционалды интеллектінің мәні, кәсіби педагог-психолог тұлғасын қалыптастыру және т.б. туралы классикалық және заманауи ғылыми идеялармен таныстыру болып табылады. Бүкіл теориялық курс төрт бөлікке бөлінген:

1. «Эмоционалды интеллект туралы жалпы түсініктер» – «эмоционалды интеллект» ұғымының мәнін ашады және оны анықтаудағы әртүрлі көзқарастар. Эмоциялық интеллект дамуының биологиялық және әлеуметтік алғышарттары сипатталады. Әртүрлі авторлар анықтаған негізгі модельдер туралы түсінік беріледі. Педагог-психологтың тұлғалық және кәсіби қасиеттері жүйесінде эмоционалды интеллект ерекшеліктеріне баса назар аударылады. Эмоционалды интеллектіні дамытудың тәсілдері анықталады.

2. «Эмоционалды компонент эмоционалды интеллекттің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде» - «эмоционалды сезімталдық», «эмоционалды жауаптылық», «эмпатия», «эмпатикалық түсіну», «эмоционалды тұрақтылық» терминдерінің мәні ашылады. Эмпатияның даму деңгейлері сипатталады. Эмоционалды жауапты адамға сипаттама беріледі. Жеке және ситуациялық алаңдаушылықтың өзара байланысы, сондай-ақ эмоционалды интеллектпен жетістікке жету мотивациясы байқалады.

3. «Танымдық компонент эмоционалды интеллектінің құрамдас бөліктерінің бірі ретінде» - «эмоциялар» ұғымының мәні ашылады, эмоциялардың негізгі классификациялары мен түрлеріне сипаттама беріледі. «Сезім» ұғымының мәні ашылады, адамгершілік, эстетикалық және интеллектуалдық сезімдерге сипаттама беріледі. Рефлексияның мәні және оның негізгі формалары ашылады. Өзін-өзі бағалау және оның эмоционалды интеллект құрылымындағы рөлі.

4. «Мінез-құлық компоненті эмоционалды интеллект құрамдастарының бірі ретінде» - қалаған эмоцияларды ояту жолдары көрсетілген, эмоционалды күйлерді бақылау, қажетсіз эмоционалды күйлерді жою және эмоциялардың қарқындылығын басқару бойынша ұсыныстар берілген. «Өшіру», «ауыстыру», «алдағы әрекеттің маңыздылығын төмендету» әдістерінің мәні ашылды. Эмоционалды күйзелісті жеңілдету және эмоциялардың қарқындылығын бақылау әдістері сипатталады. Қарым-қатынас құрудағы психологиялық икемділік туралы түсінік беріледі.

Педагог-психолог студенттерінің өзіндік жұмыс блогы бірнеше компоненттерді қамтиды:

- теориялық материалмен жұмыс істеу (оқу материалын қайталау, арнайы әдебиеттер көмегімен теориялық білімдерін тереңдету және берілген тақырып бойынша интернет желісінде информация іздеу, дәрістер конспектілерін оқу, оқу және ғылыми әдебиеттерді жинақтау);

- белгілі бір ақпаратты өз бетінше көру, тыңдау, бақылау, түсіну, есте сақтау, жаңғырту;

- өзін-өзі реттеу әдістерін қолдану, өзін-өзі түзету;

- эмоциялармен жұмыс: эмоционалды күйлерді басқару, қалаған эмоцияны шақыру;
- денемен жұмыс («бұлшықет корсеті»);
- айнамен жұмыс («эмоцияларды білдіру, өзімен диалогтар, әңгімелерді, қайталау»);
- сөйлеу жылдамдығын пысықтау;
- нәтижелері бойынша өзіндік есептер жазу.

Сондай-ақ біз «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсының бағдарламасын әзірледік, оның ішінде кіріспе, тақырыптық жоспар, курстың оқу жоспары, ұсынылатын әдебиеттер, практикалық сабақтардың жоспарлары, сонымен қатар білімнің бақылаудың қорытынды формасына дайындалуға арналған сұрақтар әзірленді.

Нәтижелерді салыстыруда және эксперименттік топтар зерттеудің басы мен аяғында оң өзгерістер динамикасында, болашақ педагог-психологтардың эмоционалды, интеллектісінің интегралды деңгейінде және оның құрамдас бөліктерінде айқын айырмашылықтарды көрсетті. Эксперименттік топ ішіндегі эмоционалды интеллектінің даму динамикасының, сонымен қатар бақылау және эксперименттік топтардың арасындағы айырмашылық біз әзірлеген «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсының тиімділігін айқын көрсетеді. Эксперименттік топта келесі оң өзгерістер байқалды: эмоционалды интеллект, эмпатия дамуы; өзін-өзі бағалауды түзету; күнделікті қарым-қатынас процесін жетілдіру; мотивациялық полюстің табысқа қарай жылжуы; «пайдалы» мазасыздықты дамыту; өз мінез-құлқын саналы түрде жоспарлау, бақылау және талдау қабілеттерін дамыту. Эксперименттік топтағы студенттердің басым бөлігі кәсіп туралы ой-пікірлерінің көлемінің артқанын, сонымен қатар кәсіби шеберлік мен дағдыларды меңгергенін көрсетті.

Осылайша, педагог-психолог студенттерінің эмоционалды интеллектісін дамыту бойынша ұсынылған жұмыс жүйесін сынақтан өткізу оның жоғары тиімділігі мен орындылығын көрсетті, бұл оны педагог-психолог студенттерінің эмоционалды интеллект деңгейін жоғарылату және олардың кәсіби дайындығының тиімділігін арттыру үшін педагог-психологтарды оқыту практикасына енгізуді ұсынуға мүмкіндік беретінін көрсетіп отыр.

Қорытынды

Қазіргі психологиядағы эмоционалды интеллектінің даму мәселесі бойынша ғылыми әдебиеттерді теориялық талдау негізінде «эмоционалды интеллект» ұғымы негізделіп, нақтыланды, бұл арқылы біз кешенді интегративті білім беруді, оның ішінде когнитивтік, интеллектуалдық, психологиялық, мәдени-бұқаралық, интегративті білім беруді айтамыз.

Сондай-ақ, мінез-құлық және эмоционалды қасиеттер, адамның өз эмоцияларын және басқалардың эмоцияларын білуді, түсінуді және реттеуді қамтамасыз етеді, тұлғааралық өзара әрекеттесу мен тұлғаның дамуына әсер етеді. Демек, болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін басқа адамдардың және өзін-өзі эмоционалды жағдайларын түсінуді, қабылдауды және реттеуді қамтамасыз ететін жеке кәсіби сапа ретінде дамыту келесі психологиялық-педагогикалық жағдайларды жүзеге асыруда тиімді болады:

- эмоционалды интеллектінің құрылымдық құрамдастарын ескере отырып: эмоционалды компонент, оның құрамдас бөліктері эмпатия, эмоционалды жауап беру, «пайдалы» мазасыздану, жетістікке жету мотивациясы;

- когнитивтік компонент, оның компоненттері эмоционалды қасиеттерді сезіну, эмоционалды өзіндік сана, адекватты өзін-өзі бағалау, рефлексия; мінез-құлық оның құрамдас бөліктері өзінің эмоцияларын басқару қабілеті, қарым-қатынас құрудағы психологиялық икемділік, басқа адамдармен өнімді әрекеттестік;

- педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісінің құрылымын ескере отырып, жоғары оқу орындарында болашақ педагог-психологтардың эмоционалды интеллектісін дамыту моделін жүзеге асыру және оның ішінде: мақсатты блок; оқу процесін ұйымдастыру формалары; эмоционалды интеллектіні дамыту әдістері; эмоционалды интеллектінің

даму кезеңдері; болжамды нәтиже және «Эмоционалды интеллектіні дамыту» курсы, оның маңызды бөлігі оқытудың белсенді әдістерін қолданатын топтық сабақтар болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2019. – 94 б.
2. Майер Дж., Сэловей П. Эмоциональный интеллект как стандартный интеллект // Эмоции. – 2004. – №8. – С. 232-242.
3. Бар-Он Р. Инвентаризация эмоционального интеллекта (EQ-i): Техническое руководство. – Торонто, Канада: Мульти-Системы здравоохранения, 2007. – 278 с.
4. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект: спорные вопросы и распространенные заблуждения. – 2004. – №8. – С. 121-125.
5. Люсин Д.В. Способность к пониманию эмоций: Психометрический и когнитивный аспекты // Социальное познание в эпоху быстрых политических и экономических перемен. – Москва: Смысл, 2000. – 129-140 с.
6. Горскова Г.Г. Введение понятия эмоционального интеллекта в психологическую культуру // Ананьевские чтения: Тез. науч.-практ. конф. – Санкт-Петербург, 2009. – С. 45-48.
7. Кустубаева А.М., Багаева Е.В. Эмоциональный интеллект и принятие решения // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика. – 2011. – №55. – С. 104-109.
8. Толегенова А.А. Эмоциональный интеллект: общие понятия и его роль в жизнедеятельности человека // Вестник КазНУ. Серия психологии и социологии. – 2007. – №4(23). – С. 79-85.
9. Наурзалина Д.Г., Аймагамбетова О.Х., Толегенова А.А. Психологические особенности эмоционального интеллекта сотрудников ЧС // Вестник КазНУ. – 2014. – Том 51. – №4(28). – С. 22-30.
10. Егенисова А.К., Серикбаева А.К. Эмоциональный интеллект студентов и способность контролировать эмоции // Хабаршы «Психология» сериясы. – 2021. – №4. – С. 37-42.

Г.К. Джонисова, А.Д. Ермакова

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск, Казахстан

Психологические особенности развития эмоционального интеллекта будущих педагогов-психологов

Аннотация. В статье представлен теоретический анализ современных исследований по проблемам эмоционального интеллекта в общей, когнитивной и социальной психологии, даны определения понятий «эмоция», «интеллект», «эмоциональный интеллект». Анализируя предложенные учеными модели эмоционального интеллекта, рассматривается представление структуры эмоционального интеллекта будущих педагогов-психологов, психологические особенности развития личностных профессиональных качеств будущих педагогов-психологов, в том числе их эмоционального интеллекта.

Представлена модель формирования эмоционального интеллекта будущих педагогов-психологов. Для формирования модели эмоционального интеллекта будущего педагога-психолога разработана программа, которая включает: целевой блок, курс «Развитие эмоционального интеллекта», формы организации учебного процесса, методы развития эмоционального интеллекта, этапы развития эмоционального интеллекта, прогнозируемый результат.

Предлагается формирование эмоционального интеллекта с помощью специализированной программы, основанной на активных методах обучения. В развитии эмоционального интеллекта будущих педагогов-психологов эффективно применение курса «Развитие эмоционального интеллекта», важной частью которого является проведение групповых занятий с использованием активных методов обучения. Эффективность предложенной программы по полученным результатам доказана в ходе эксперимента. В ходе работы статистическими данными показано повышение

у будущих педагогов-психологов эмпатии, коммуникативной компетентности, контроля и управления эмоциями, общего уровня эмоционального интеллекта.

Ключевые слова: интеллект, эмоция, эмоциональный интеллект, социальный интеллект, эмпатия, коммуникативная компетентность, управление эмоциями.

G.K. Jonisova, A.D. Ermekova

West Kazakhstan Innovative and Technological University, Uralsk, Kazakhstan

Psychological features of the development of emotional intelligence of future educational psychologists

Abstract. The article presents a theoretical analysis of modern research on the problems of emotional intelligence in general, cognitive and social psychology, defines the concepts of “emotion”, “intelligence”, “emotional intelligence”. Analyzing the models of emotional intelligence proposed by scientists, the presentation of the structure of emotional intelligence of future teachers-psychologists, psychological features of the development of personal professional qualities of future teachers-psychologists, including their emotional intelligence, is considered.

The model of formation of emotional intelligence of future teachers-psychologists is presented. To form a model of emotional intelligence of a future teacher-psychologist, a program has been developed that includes: the target block, the course “Development of emotional intelligence”, forms of organization of the educational process, methods of development of emotional intelligence, stages of development of emotional intelligence, the predicted result.

The formation of emotional intelligence with the help of a specialized program based on active learning methods is proposed. In the development of emotional intelligence of future teachers-psychologists, the course “Development of emotional intelligence” is effective, an important part of which is conducting group classes using active teaching methods. The effectiveness of the proposed program based on the results obtained was proved during the experiment. In the course of the work, statistical data showed an increase in empathy, communicative competence, control and management of emotions, and the general level of emotional intelligence among future teachers-psychologists.

Keywords: intelligence, emotion, emotional intelligence, social intelligence, empathy, communicative competence, emotion management.

References

1. Kazakstan Respublikasynda bilim berudi zhane gylimdy damytudyn 2020-2025 zhyldarga arналган мемлекеттік бағдарламасы [State program for the development of education and science in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025] (Astana, 2019, 94 b.). [in Kazakh]
2. Majer Dzh., Selovej P. Emocional'nyj intellekt kak standartnyj intellekt, Emocii [Emotional intelligence as standard intelligence, Emotions], 8, 232-242 (2004). [in Russian]
3. Bar-On R. Inventarizaciya emocional'nogo intellekta (EQ-i): Tekhnicheskoe rukovodstvo [Emotional intelligence inventory (EQ-i): Technical manual] (Toronto, Kanada, Mul'ti-Sistemy zdavoohraneniya, 2007, 278 s.) [Toronto, Canada, Multi-System Health, 2007, 278 p.]. [in Russian]
4. Goulman D. Emocional'nyj intellekt: spornye voprosy i rasprostranennye zabluzhdeniya» [Emotional intelligence: controversial issues and common misconceptions"], 8, 121-125 (2004). [in Russian]
5. Lyusin D.V. Sposobnost' k ponimaniyu emocij: Psihometricheskij i kognitivnyj aspekty. Social'noe poznanie v epohu bystryh politicheskikh i ekonomicheskikh peremen [The ability to understand emotions: Psychometric and cognitive aspects, Social cognition in the era of rapid political and economic changes] (Moskva, Smysl, 2000, 129-140 s.) [Moscow, Smysl, 2000, 129-140 p.]. [in Russian]
6. Gorskova G.G. Vvedenie ponyatiya emocional'nogo intellekta v psihologicheskuyu kul'turu. Anan'evskie chteniya: Tez. nauch.-prakt. Konf., Sankt-Peterburg [Introduction of the concept of emotional intelligence in psychological culture science and practice Conf., St. Petersburg], 45-48 (2009). [in Russian]
7. Kustubaeva A.M., Bagaeva E.V. Emocional'nyj intellekt i prinyatie resheniya, Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Psihologiya i pedagogika [Emotional intelligence and decision

making, Bulletin of the Russian University of Friendship of Peoples. Series: Psychology and pedagogy], 104-109 (2011). [in Russian]

8. Tolegenova A.A. Emocional'nyj intellekt: obshchie ponyatiya i ego rol' v zhiznedeyatel'nosti cheloveka, Vestnik Kaz-NU. Seriya psihologii i sociologii [Emotional intelligence: general concepts and the role of the ego in human life, Vestnik Kaz-NU. Series of psychology and sociology], 4(23), 79-85 (2007). [in Russian]

9. Naurzalina D.G., Ajmagambetova O.H., Tolegenova A.A. Psihologicheskie osobennosti emocional'nogo intellekta sotrudnikov CHS, Vestnik KazNU [Psychological features of emotional intelligence of employees of ChS, Vestnik KazNU], 51, 4(28), 22-30 (2014). [in Russian]

10. Egenisova A.K., Serikbaeva A.K. Emocional'nyj intellekt studentov i sposobnost' kontralirovat' emoci, Habarshy «Psihologiya» seriyasy [Emotional intelligence of students and the ability to control emotions, Khabarshi "Psychology" series], 4, 37-42 (2021). [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Джонисова Г.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және психология кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Н. Назарбаев даңғылы, 194, Орал, Қазақстан.

Ермекова А.Д. – педагогика ғылымдарының магистрі, педагогика және психология кафедрасының оқытушысы, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Н. Назарбаев даңғылы, 194, Орал, Қазақстан.

Jonisova G.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the department of pedagogy and psychology, West Kazakhstan Innovative and Technological University, N. Nazarbayev Ave., 194, Uralsk, Kazakhstan.

Ermeкова A.D. – Master of Pedagogical Sciences, lecturer of the department of pedagogy and psychology, West Kazakhstan Innovative and Technological University, N. Nazarbayev Ave., 194, Uralsk, Kazakhstan.